

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «РАЦІОНАЛІЗМ» У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Розглядаються проблеми вербалізації концепту «раціоналізм» у сучасній німецькій мові на матеріалі публіцистичних текстів. У результаті аналізу виявлено особливості семантичної сполучуваності засобів вербалізації, які належать до різних частин мови.

Ключові слова: *концепт, вербалізація, засіб (компонент) вербалізації, семантична сполучуваність, тематична група.*

Rассматриваются проблемы вербализации концепта «рационализм» в современном немецком языке на материале публицистических текстов. В результате анализа определены особенности семантической сочетаемости средств вербализации, принадлежащих к разным частям речи.

Ключевые слова: *концепт, вербализация, средство (компонент) вербализации, сочетаемость, тематическая группа.*

The verbalization of the concept “rationalism” has been investigated in the article. The modern German newspapers have been analyzed and the peculiarities of the semantic compatibility of verbalization components have been defined. These components belong to different parts of the language.

Key words: *concept, verbalization, verbalization component, semantic compatibility, thematic group.*

Інтеграційні процеси в Європі та їхній вплив на суспільні життя в Німеччині призвели до переосмислення ключових культурно-ціннісних постулатів, вносячи корективи у розуміння таких концептів як «любов», «ненависть», «романтика», «раціоналізм» тощо. Тому, узявши за основу визначення **концепту** як одиниці мовно-ментального ресурсу з етнонаціональними чи культурно-зумовленими уявленнями людини про одиниць (О. Бабушкін [1], А. Вежицька [2], О. Кубрякова [3], Селіванова О. [5] та ін.), проаналізуємо особливості позначення раціоналізму у сучасній німецькій мові. Вважаємо за доцільне врахувати системно-польовий принцип (за Й. Тріром [6]) організації засобів вербалізації концепту та концепцію О. Огуя і Р. Мельник [4] про те, що засоби вербалізації, виражені різними частинами мови, мають близьку семантику. Оскільки такий підхід до вивчення позначень «раціоналізму» залишився поза увагою дослідників, розглянемо вербалізацію концепту на основі іменників, прикметників та прислівників німецької мови, що зумовлює **актуальність** та **мету** нашого дослідження.

Концепт «раціоналізм» як одиниця мовно-ментального ресурсу, закріпленого в колективній свідомості німецького народу на сучасному етапі розвитку німецької мови позначається лексикою, яка належить до різних частин мови. Для об'єктивного виділення компонентів вербалізації досліджуваного концепту слід, на наш погляд, використати тлумачні словники [7]; [8]; [9].

Аналіз лексикографічних джерел дозволив виокремити 12 ЛО на позначення раціоналізму: іменники – *Rationalismus, Rationalist, Rationalistin, Vernunftmensch*; прикметники – *rational, rationalistisch, sinnvoll, vernünftig*; прислівники – *rational, rationalistisch, sinnvoll, vernünftig*. З метою визначення ментальних характеристик «раціоналізму» на текстовому матеріалі використаємо для аналізу суцільну вибірку з німецької публіцистики обсягом 15 тис. слововживань (СВ), бо саме публіцистичні тексти – багатий матеріал для дослідження ментальних проявів концепту на сучасному етапі завдяки своїй інформативності та здатності швидко реагувати на зміни колективної свідомості.

Як показує аналіз німецької публіцистики, загальна кількість засобів вербалізації концепту на матеріалі суцільної вибірки становить 310 СВ. 3-поміж усіх компонентів вербалізації переважають прикметники (156 СВ), що складає 50,3 % усіх зафіксованих прикладів, оскільки прикметники оптимально відображають сигніфікативний аспект значення. Значно поступаються прикметникам, які вербалізують «раціоналізм», іменники – 119 СВ, чисельність яких становить 38,4% від загальної кількості. Прислівники стали найменш уживаною частиною мови у межах досліджуваної вибірки – 35 СВ (11,3%).

Як відомо, семантика лексичних одиниць найповніше виявляється в контекстуальному оточенні й зумовлює особливості вербалізації концепту. Тому слід розглянути, на наш погляд, семантичну сполучуваність позначень раціоналізму.

Питання семантичної сполучуваності різних частин мови досліджували багато лінгвістів (Ю. Апресян, В. Левицький, М. Капатрук, Л. Бистрова та ін.), узявши за основу сполучуваність на рівні підкласу. Оскільки засоби вербалізації концепту «раціоналізм» належать до різних частин мови, здійснимо аналіз сполучуваності на рівні тематичних груп, спільних для кожного компонента вербалізації. Ураховуючи специфіку цього концепту, визначимо семантичні особливості засобів вербалізації саме у німецькій публіцистиці, тому що публіцистичні тексти відображають реалії людського буття і зміни цих реалій можна оперативніше вивчити на матеріалі сучасної публіцистики.

У межах досліджуваної вибірки було зафіксовано 8 тематичних груп (див. табл.1), які втілюють особливості прояву позначень раціоналізму у сучасних публіцистичних текстах. За поділом на тематичні групи переважає морально-етична сфера (III) – 93 СВ. Раціоналізм у суспільних процесах (VI) складає 82 СВ. У таких тематичних групах як «культура і мистецтво» (II) – 38 СВ, «філософія» (I) – 34 СВ та «політика» (VI) – 34 СВ, майже рівномірно розподілені засоби вербалізації концепту.

Значно поступається решті груп «релігія» (IV) – 19 СВ. Найменш численими виявилися групи «економіка: промисловість» (VIII) – 9 СВ та «здоров'я» (VII) – лише 1 приклад. Для детального вивчення

засобів позначення раціоналізму у межах названих тематичних груп, розглянемо особливості прояву семантики кожного компонента.

Таблиця 1

**Частота використання засобів вербалізації концепту «раціоналізм»
(за тематичними групами)**

№ п/п	Засіб вербалізації	Тематичні групи								Всього
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1.	Rationalismus	9	12	13	2	8	6	-	-	50
2.	Rationalist	10	11	3	20	1	-	-	-	45
3.	Rationalistin	-	-	-	5	-	-	-	-	5
4.	Vernunftmensch	-	3	-	13	2	1	-	-	19
5.	rational (прикм.)	2	2	1	15	10	11	-	-	41
6.	rational (присл.)	-	-	-	9	-	-	-	-	9
7.	rationalistisch (прикм.)	13	10	2	5	-	12	-	-	42
8.	rationalistisch (присл.)	-	-	-	4	-	-	-	-	4
9.	sinnvoll (прикм.)	-	-	-	2	1	25	1	8	37
10.	sinnvoll (присл.)	-	-	-	6	3	-	-	-	9
11.	vernünftig (прикм.)	-	-	-	7	8	20	-	1	36
12.	vernünftig (присл.)	-	-	-	5	1	7	-	-	13
	Всього	34	38	19	93	34	82	1	9	310

I – філософія; II – культура і мистецтво; III – релігія; IV – морально-етична сфера; V – політика; VI – суспільні процеси; VII – здоров'я; VIII – економіка: промисловість

● **Вербалізація іменника *Rationalismus***

Іменник *Rationalismus* (50 СВ) уособлює увесь спектр значень, які побутують у сучасному розумінні раціоналізму. Щодо сфери вживання у межах досліджуваної вибірки, то найпоширенішим став *Rationalismus* в релігії (13 СВ), що підтверджує тезу про зародження поняття «раціоналізм», яке має універсальний характер, саме в теології. Вживання іменника в інших тематичних групах засвідчує розвиток розуміння раціоналізму в різноманітних сферах життя німецького народу і тим самим – формування колективної свідомості і, як наслідок, розвиток концепту.

Іменник *Rationalismus* досить часто використовується в культурі і мистецтві (12 СВ), як напрям, що включає в себе конкретні принципи та закономірності. *Rationalismus* позначає також певну думку, спрямовану на пояснення істин, виокремлених з навколишнього світу, тобто використовується у філософії (9 СВ). Щодо інших сфер, таких як суспільні процеси (6 СВ), політична (8 СВ) і морально-етична (2 СВ) сфери, то зустрічаються лише поодинокі приклади, які здебільшого вживаються завуальовано.

● **Вербалізація іменників *Rationalist, Rationalistin***

Закономірним є також вплив означення, яке накладає «раціоналізм» на людину. Останнім часом можна часто почути про так званих типових раціоналістів, виражених іменниками *Rationalist* (45 СВ) та *Rationalistin* (5 СВ). Під таким образом ми, як правило, розуміємо людину, наділену особливими рисами, що відображають суть «раціоналістичного» ества.

Щодо використання іменників на позначення раціоналізму за гендерним принципом, то серед жінок стовідсотково домінує морально-етична тема (5 СВ), що вказує на сукупність моральних характеристик раціоналістично спрямованої особистості. При цьому оцінка дій такої особи вкрай негативна:

„Die kluge *Rationalistin* ..., mit der wir uns beraten, lehnt das Gewissen rundweg ab. Sie möchte bitte schön selbst entscheiden, ob sie ihre Eltern ins Altersheim loist, und nicht einer inneren Zwangsinanz folgen [10, Zeit:3.11.1995]“.

Серед чоловіків спостерігається переважно така ж тенденція. Однак характеристикам їхніх особистісних якостей притаманна моральна оцінка з помітно меншим ступенем негативу. Варто зазначити, що саме характеристики чоловіків стали прикладом узагальнених ментальних особливостей «раціоналізму» як тверезого розрахунку без впливу емоційності у німецькому суспільстві:

„Als Nichtbayern hatten wir schon immer den Verdacht, dass Stoiber gar kein richtiger Bayer ist: Der Asket, der Aktenmensch, der *Rationalist* ist doch der Gegensatz zum typischen bayerischen Gefühlsmenschen. Die Bayern lachen und klopfen sich auf die Schenkel, Stoiber lächelt [10, Zeit : 18.1.2007]“.

З-поміж тематичних груп, у яких використовується лексика на позначення раціоналізму, виділяються й такі сфери, як мистецтво (20 СВ, щодо продуманої поведінки літературних героїв, уподобань творчості митців) і філософія (10 СВ). Релігія (3 СВ) і політика (1 СВ), з огляду на невелику кількість прикладів, не відіграють значущої ролі у межах досліджуваної вибірки.

● **Вербалізація іменника *Vernunftmensch***

У контексті виявляється різниця між такими на перший погляд однаковими позначеннями як *Rationalist* і *Vernunftmensch* (19 СВ). Незважаючи на те, що сфери застосування – практично такі ж самі (морально-етична сфера (13 СВ) і мистецтво (3 СВ), незначна частка компонентів вербалізації зустрічається у політиці (2 СВ) та в описах суспільних процесів (1 СВ), цими іменниками позначають різні типи особистості. *Vernunftmensch* є менш уживаним, що свідчить про більш обмежене коло рис, для опису яких використовуються узагальнена характеристика «людина, яка діє за покликом розуму». Однак ці риси, які вербалізуються за допомогою *Vernunftmensch*, здебільшого позитивні на відміну від позначень іменником *Rationalist*. Засіб

вербалізації *Vernunftmensch* характеризує радше реаліста – людину з чітким усвідомленням дійсності та своєї мети:

„Denn überall dort, wo es die Staaten in die EU drängt, ist der deutsche Erweiterungskommissar populär, strahlt die Hoffnung und blitzt der Glorienschein. Was ihn selbst, den bedächtigen **Vernunftmenschen**, aufs Peinlichste berührt [10, Zeit: 23.09.2004]“.

Проте характеристику особи, якій начебто притаманні «розрахунок» та «реалізм», виражені сумісним вживанням іменників *Vernunftmensch* та *Realist*, часто коригує контекст. Саме в контексті й виявляється негативна оцінка людського характеру:

„Niklaus ist das genaue Gegenteil von Goody. Er war ein guter Schüler, später erfolgreich im Beruf, ein Versicherungskaufmann, ein **Vernunftmensch**, ein Realist, einer allerdings ohne jede Identität. Als beide noch Kinder waren, droht der Jüngere dem Älteren eine Croquet-Kugel an den Kopf; er träumte nicht nur davon, Goody zu ermorden, er trachtete ihm wirklich nach dem Leben [10, Zeit: 16.11.2000]“.

● Вербалізація *rational*

Окрім іменників, численні й прикметники на позначення раціоналізму. Прикметник *rational* (41 СВ), який досить часто зустрічається як у статтях наукової тематики, так і в літературно-критичному аналізі, має широкий спектр прояву семантичних особливостей. Цей прикметник використовується переважно для опису якостей людини, яка в своїх діях проявляє стратегічність та реалістичність мислення (15 СВ). Нерідко такі ознаки людської поведінки визначаються авторами статей рисою характеру, яку можна сформулювати словосполученнями: «позбавлений почуттів»; «особа з холодним розрахунком»:

„Diese Sorte Stolz taucht nur gemeinsam mit einer gefühlsmäßigen oder kulturellen Verbundenheit auf. Der Deutsche ist also gar nicht so **rational**, wie man glaubt. Herzdeutsche“, deren nationale Identität reine Gefühlssache ist, gibt es aber schon (es sind aber nur etwas über 8 Prozent). Sie kommen in allen Altersgruppen und Bildungsschichten vor [10, Zeit: 08.05.2009]“.

Означення «раціональний» вживається також для пояснення різноманітних процесів чи проблем у суспільстві (11 СВ) та методів їх розв'язання. Частовживана також політична сфера (10 СВ), у якій цим прикметником описують не лише окремі дії політичних осіб, а й їх діяльність чи характер загалом.

Щодо таких тематичних груп, як філософія (2 СВ), мистецтво (2 СВ) та релігія (1 СВ), у них означення *rational* використовується рідко. Прислівник *rational* зустрічається набагато рідше (лише 9 СВ) і охоплює морально-етичну сферу, в якій йому надається ледь помітне негативне забарвлення.

● Вербалізація *rationalistisch*

На відміну від *rational*, прикметник *rationalistisch* (42 СВ) має здебільшого позитивну конотацію морально-етичних особливостей особистості. Характеристика «раціоналістичний» притаманна філософії (13 СВ). Часто зустрічається в описах суспільних процесів (12 СВ). Мистецька (10 СВ) і морально-етична (9 СВ) сфери також поширені у випадках, коли чіткість, продуманість та прямотинійність сприймаються як доречні та корисні. У духовній сфері – тематичній групі «релігія» (2 СВ) «раціоналістичний», як і «раціональний» вживається рідко. Варто наголосити, що у тематичній групі «політика» це означення вживається лише поодиноким, як наслідок суспільних процесів:

«Beide Verwendungsweisen, links wie rechts, haben jedoch auch etwas hintergründig Gemeinsames. Sie teilen ein **rationalistisches** Vorurteil gegenüber dem Prozess der politischen Willensbildung in der Bevölkerung» [10, Zeit: 05.09.2002]. Випадків використання прислівника *rationalistisch* виявлено також небагато (4 СВ), переважно у морально-етичній сфері.

● Вербалізація *sinnvoll*

Найбільш зрозумілим та уживаними у повсякденній мові в межах досліджуваної вибірки став прикметник *sinnvoll* (37 СВ), який зустрічається як означення змістовного, доречного, продуманого. Тому не дивно, що саме цей компонент вербалізації, як жоден інший, найчастіше описує процеси у сучасному суспільстві (25 СВ):

„Die Koalition erklärte, dass die Rente mit 67 nur **sinnvoll** sei, wenn Arbeitsplätze für Ältere garantiert wären. Ob diese Voraussetzung gegeben ist, wird 2010 geprüft [10, Zeit: 13.07.2009]“.

Цікавим відкриттям стало виникнення особливої групи – «економіка: промисловість» (8 СВ). Це пояснюється тим, що дана галузь потребує справді змістовних чітких формулювань стратегій та рішень на сучасному етапі розвитку німецької економіки. Ще одним поодиноким новим випадком відзначається тематична група «здоров'я» (1 СВ). У морально-етичній (2 СВ) та політичній сфері (1 СВ) прикметник *sinnvoll* вживається лише як типове означення щодо дій окремої особистості. Приклади використання цього прикметника у «філософії», «релігії» та «мистецтві і культурі» не зустрічаються на матеріалі досліджуваної вибірки.

З-поміж прислівників (9 СВ) переважає морально-етична сфера (6 СВ), політичні процеси, охарактеризовані за допомогою прислівника *sinnvoll*, відзначаються невеликою кількістю прикладів (3 СВ).

● Вербалізація *vernünftig*

Семантично близьким до *sinnvoll* є прикметник *vernünftig* (36 СВ), який більшою мірою позначає здатність розпізнавати причинно-наслідковий зв'язок людської поведінки і, відповідно, поводити себе правильно, тобто бути «розсудливим». *Vernünftig* можна охарактеризувати в рамках досліджуваного контексту також як «проникливий» з позитивною оцінкою і «мудрий у вчинках». Попри певні відмінності в семантичній інтерпретації *vernünftig* від *sinnvoll*, сфери їхнього використання майже ідентичні: найбільша частка прикладів припадає на «суспільні процеси» (20 СВ). Проте зростає вага у політичній (8 СВ) та морально-етичній сфері (7

СВ), оскільки означення «розсудливий» частіше використовується авторами статей для описів особистісних якостей людей. У сфері промисловості зафіксовано лише 1 СВ. У проаналізованих прикладах не виявлено вживання *vernünftig* у таких тематичних групах, як «філософія», «культура і мистецтво» та «релігія».

Прислівник *vernünftig* виявився найбільш численим з усіх випадків використання прислівників як засобів вербалізації «раціоналізму» – 13 СВ. Серед тематичних груп переважають «суспільні процеси» – 7 СВ, що стало виявом семантичної ознаки «діяти розсудливо»:

„*Ich habe immer deutlich gemacht, dass wir unsere Arbeit hier vernünftig machen, ich habe das Gefühl, dass alle sie vernünftig machen [10, Zeit: 01.07.2009]*”.

Морально-етична сфера налічує 5 СВ, а тематична група «політика» стала найменш уживаною для прислівника *vernünftig* (1 СВ).

З огляду на проведений аналіз, констатуємо, що спільною тематичною групою для усіх без винятку засобів вербалізації концепту «раціоналізм» стала «морально-етична сфера». Такий результат можна пояснити спільною семантичною ознакою «морально-етична оцінка раціоналізму», яка на матеріалі вибірки з публіцистичних текстів має як позитивну, так і негативну конотацію. Для оптимального вивчення семантичних особливостей лексики на позначення раціоналізму варто, на нашу думку, дослідити лексичну сполучуваність засобів вербалізації на рівні окремих слів із використанням статистичних методів.

Список використаної літератури

1. Бабушкин А.П. Объективное и субъективное в категоризации мира / Бабушкин А.П. // Общие проблемы строения и организация языковых категорий : материалы научной конференции. – М. : РАН, 1998. – С. 28–31.
2. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Вежицкая А.; [пер. с англ. А.Д. Шмелева; под. ред. Т. В. Булыгиной]. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – I–XII, 780 с.
3. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М. : Ин-т языкознания Рос. акад. наук, 1997. – 328 с.
4. Мельник Р. Проблеми виділення семних комплексів до епідигматичних характеристик прикметників в ЛСГ зі значенням “старанний” / Мельник Р., Огуй О. // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицький В.В. Вип. 267 : Германська філологія. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 20–32.
5. Селиванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes / Jost Trier. – Bd.1. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13-Jahrhunderts. – Heidelberg : Winter, 1931. – 347 S.
7. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin; München; Wien; Zürich; New York : Langenscheidt, 1993. – 1183 S.
8. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / [hrsg. vom Wiss. Rat d. Dudenred. : Dr. Matthias Wermke (Vorsitzender) / Bearb. : Anette Auberle, Angelika Haller-Wolf...]. – 5., überarb. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
9. Wahrig. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh; München : Bertelsmann Lexikon Verlag, 2001. – 1451 S.
10. Zeit : Die Zeit. – 1997 – 2013. [Electronische Ressors] – Mude des Zugang : [http:// www. zeit. de](http://www.zeit.de).

УДК 811.111'01

Шабаліна О. О. (Дніпропетровськ)

ПРИКМЕТНИКИ В СИСТЕМІ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОГО СЕМАНТИЧНОГО СЛОВОТВОРУ

Досліджуються семантичні шляхи словотвору з використанням ад'єктивної парадигми в давньоанглійській мові V – XI ст. Проводиться ретельне вивчення та систематизація способів вираження високого словотворчого потенціалу англосаксонських прикметників на матеріалі характерних рис їх використання у базових дериваційних моделях вказаного періоду.

Ключові слова: давньоанглійська мова, словотвір, прикметники, семантика, дериваційні моделі.

Исследуются семантические способы словообразования с использованием адъективной парадигмы в древнеанглийском языке V – XI вв. Проводится тщательное изучение и систематизация путей выражения высокого словообразовательного потенциала англосаксонских прилагательных на материале характерных черт их использования в базовых деривационных моделях рассматриваемого периода.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, словообразование, прилагательные, семантика, деривационные модели.

The article is dedicated to the investigation of semantic ways of word-formation by means of exploiting adjectival paradigm in Old English language of V – XI centuries. A thorough research is being held in order to systematize the means of expressing the high derivational potential of Anglo-Saxon adjectives, based on the characteristics of their application in fundamental derivational models of the historical period under consideration.